

การส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางการศึกษาตามหลักพุทธธรรมของนักศึกษา
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด*

QUALITY PROMOTION OF LIFE IN EDUCATION ACCORDING TO BUDDHIST
PRINCIPLES OF STUDENTS MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY ROI ET CAMPUS

พระมหาสากล สุภรณ์เมธี*, พระเทพวชิรวิมล, พระครูวิกรมธรรมธัช, พระครูสีลสรารักษ์คุณ,
นภัสวรรณ สายจันเจียม

Phramaha Sakol Doenchaban*, Phratep Vachairavimon, Phrakhru Wikromthammathat, Phrakhu Silasarithikhun,
Napasawan SaijunJaim

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ร้อยเอ็ด ประเทศไทย

Graduate School, Mahamakut Buddhist University, Roi-Et Campus, Roi-Et, Thailand

*Corresponding author E-mail: shripachya@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาการส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางการศึกษาตามหลักพุทธธรรมของนักศึกษามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด 2) เพื่อเสนอแนะเกี่ยวกับการนำหลักพุทธธรรมไปใช้ในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางการศึกษาของนักศึกษามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาจากเอกสารปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกและอรรถกถา บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนาและปรัชญา จำนวน 23 รูป/คน ที่ได้มาจากการเลือกแบบสอบถามการประยุกต์ใช้หลักอิทธิบาท 4 โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีการเลือกแบบเจาะจง การวิเคราะห์เนื้อหา และนำเสนอด้วยรูปแบบการพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า 1) นักศึกษามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางการศึกษาตามหลักพุทธธรรม โดยนำหลักอิทธิบาท 4 ด้านการมีระเบียบให้เป็นไปตามข้อบังคับของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ฆราวาสธรรม 4 นำมาส่งเสริมคุณภาพชีวิตในด้านการครองเรือน และปฏิบัติงานอื่น ๆ ตามที่มหาวิทยาลัยมอบหมาย 2) ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการนำหลักพุทธธรรมไปใช้ในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางการศึกษาของนักศึกษามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ทำให้คุณภาพชีวิตของนักศึกษาดีขึ้น มุ่งเน้นการนำหลักพุทธธรรมไปใช้ในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของนักศึกษา 3 ด้านด้วยกัน คือ ด้านทักษะของนักศึกษา ด้านคุณธรรมจริยธรรมของนักศึกษา และด้านความสุขของนักศึกษาใน 3 ด้านนี้ ต่างมีรูปแบบ วิธีการในการพัฒนาที่แตกต่างกันออกไป เพื่อให้ให้นักศึกษาได้มีความรู้ทักษะกระบวนการที่ดีเยี่ยมต่อสิ่งที่ได้เจอ มีคุณธรรมจริยธรรมในการดำเนินชีวิต และมีความสุขกับการใช้ชีวิตตลอดถึงการศึกษาเล่าเรียน

คำสำคัญ: การส่งเสริมคุณภาพชีวิต, การศึกษา, หลักพุทธธรรม, นักศึกษา, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

Abstract

The objectives of this research paper are 1) to study the promotion of educational quality of life according to Buddhist principles of students, of Mahamakut Buddhist University, Roi Et

Campus 2) To make recommendations regarding the application of Buddhist principles to promote the quality of educational life of students Mahamakut Buddhist University, Roi Et Campus It is qualitative research. By studying the primary documents, namely the Tripitaka and the Commentary. Interviews with 23 key informants obtained from the selection of questionnaires and experts in religion and philosophy on the application of the 4 Iddipada principles through in-depth interviews and focus group discussions. Data were analyzed using purposive sampling. Content analysis and presented in a descriptive format. The results of the research found that 1) Mahamakut Buddhist University student Roi Et Campus Promote the quality of life in education according to Buddhist principles by applying the 4 principles of influence in having regulations in accordance with the regulations of Mahamakut Buddhist University. Roi Et Campus, Gharavasa-dhamma 4, brought to promote the quality of life in terms of householding. and perform other duties as assigned by the university. 2) Suggestions regarding the application of Buddhist principles to promote the quality of educational life of students at Mahamakut Buddhist University. Roi Et Campus Improves the quality of life of students Focuses on applying Buddhist principles to promote the quality of life of students in 3 areas: student skills Morality and ethics of students and the happiness aspect of students in these 3 areas has different forms and methods of development. To provide students with excellent process knowledge and skills to deal with what they have encountered. Have morality and ethics in living life and be happy with living life as well as studying.

Keywords: Quality Promotion, Education, Buddhist Principles, Student, Mahmakut Buddhist University Roi Et Campus

บทนำ

ปัจจุบันประเทศไทยต้องเผชิญกับแรงกดดันและความเสี่ยงมากขึ้นภายใต้สถานการณ์ที่กระแสโลกาภิวัตน์มีการเปลี่ยนแปลงและมีความเข้มข้น มากขึ้นการแข่งขันในตลาดโลกรุนแรงขึ้น การพัฒนา ประเทศตามแนวทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560 - 2564) เห็นว่า โครงสร้างเศรษฐกิจไทยมีความเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจและสังคมโลกมากขึ้น จึงทำให้มีความอ่อนไหว และผันผวนตามปัจจัยภายนอก ในขณะที่ความสามารถในการแข่งขันของไทยมีการปรับตัวช้า เนื่องจากการยกระดับห่วงโซ่มูลค่าการผลิตเกษตรอุตสาหกรรม และบริการสู่การใช้องค์ความรู้วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และนวัตกรรมยังดำเนินการได้น้อย ทำให้ฐานการผลิตเกษตร อุตสาหกรรม และบริการมีผลิตภาพการผลิต ประกอบกับประเทศไทยยังประสบปัญหาคุณภาพในเกือบทุกด้าน ที่สำคัญได้แก่คุณภาพคน คุณภาพ การศึกษา คุณภาพบริการสาธารณะและบริการสาธารณสุข ด้วยสิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ อีกปัจจัย หนึ่งที่สำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม คือเรื่องของการพัฒนาคุณภาพชีวิตมนุษย์โดยคุณภาพชีวิต เป็นสิ่งที่มนุษย์กำหนดเอง หรือสร้างขึ้นและพยายามขวนขวายให้ได้มา ดังที่ วิภาพร มาพบสุข ได้กล่าวว่า ความปรารถนา สูงสุดของมนุษย์คือการมีคุณภาพชีวิตที่ดีนอกจากจะให้เกิดกับตนเองแล้วยังหวังจะให้เกิดกับครอบครัว เครือญาติและคนอื่น ๆ ในสังคมด้วย คุณภาพชีวิตเป็นคำที่ใช้กันอย่างกว้างขวาง ซึ่งคุณภาพชีวิตของแต่ละบุคคลจะมีความแตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ เช่น อาหาร ที่อยู่อาศัย สภาพแวดล้อม สุขภาพที่สมบูรณ์แข็งแรง ภาวะทางเศรษฐกิจ ประสบการณ์การศึกษา การสนับสนุนทางสังคม ประเพณีและวัฒนธรรม เป็นต้น ซึ่งเห็นได้ว่าการมีคุณภาพชีวิตที่ดีนั้นเป็นสิ่งสำคัญในการดำเนินชีวิตของมนุษย์รวมถึงเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติ (วิภาพร มาพบสุข, 2542)

ความต้องการพื้นฐานที่ทุกคนมีเหมือนกัน คือปัจจัย 4 ซึ่งเป็นปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีวิตแต่ปัจจุบันสังคมเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ทำให้ต้องแสวงหาสิ่งต่าง ๆ เพื่อมาเสริมให้คุณภาพชีวิตดีขึ้นซึ่งการแสวงหาความต้องการต่าง ๆ ที่มีมากขึ้นของแต่ละคนต่างกันไปเพื่อให้ได้ในสิ่งที่ต้องการแต่ก่อนที่จะทำสิ่งเหล่านี้ได้ สิ่งแรกที่สถานบันการศึกษาจะต้องทำคือการรับรู้ถึงการดำรงอยู่ของคนที่แตกต่างหลากหลาย โดยแสดงออกด้วยผลสำเร็จจากการพัฒนาคุณภาพคนให้เป็นผู้สมบูรณ์พร้อมทั้งกาย ใจ จิต และปัญญา พร้อมทั้งความสามารถในการสร้างสรรค์สังคมคุณภาพ สังคมแห่งการเรียนรู้สังคมอันแห่งความสมานฉันท์และความเอื้ออาทรต่อกัน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2545) คุณภาพชีวิตจะแตกต่างกันขึ้นอยู่กับปัจจัยส่วนบุคคล ระดับการศึกษา ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม ครอบคลุมไปถึงความปลอดภัยและสิทธิเสรีภาพ (พวงทอง ไกรพิบูลย์, 2560) อีกทั้งมีชีวิตความเป็นอยู่ในปัจจุบันที่ดีการอยู่ดีมีสุขในครอบครัว สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ มีสังคมแวดล้อมที่ดี การได้รับการศึกษาที่ดีมีคุณภาพ ซึ่งคุณภาพชีวิตมีความสำคัญและส่งต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์อย่างยิ่ง โดยเฉพาะสถาบันอุดมศึกษาที่มีบทบาทสำคัญและเป็นรากฐานในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ดังกล่าวที่ว่า “การศึกษาพัฒนาคนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมและประเทศชาติ” (สุพรรณิการ์ มาศยศ, 2554) นั่นคือ บัณฑิตที่จะสำเร็จการศึกษาออกมาเป็นประชากรที่มีคุณภาพและสมบูรณ์ได้นั้นควรจะต้องได้รับการพัฒนาการส่งเสริมคุณภาพชีวิตที่ดี มีจิตใจที่มีความสุขสมบูรณ์ในทุกด้านในระหว่างการศึกษาในมหาวิทยาลัย

การจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาเป็นการจัดการศึกษาที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพสามารถ ตอบสนองต่อความต้องการกำลังคนในการพัฒนานาประเทศ และการพัฒนาบุคลากรทางการศึกษาให้ สอดคล้องกับระบบมาตรฐานวิชาชีพและการประกันคุณภาพ มีการพัฒนาคนอย่างกว้างขวางอย่างไม่มีข้อจำกัดครอบคลุมประชากรทุกเพศ ทุกวัย ทุกระดับ เป็นระบบเปิดสามารถเรียนรู้ได้ตลอดชีวิต มีคุณภาพ สนองตอบเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2553 ที่ประสงค์จะให้การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาประเทศมาโดยตลอด ในทุกช่วงวัย ซึ่งเป็นผลจากอัตราการเจริญพันธุ์ที่ลดลง โครงสร้างประชากรช่วงปี 2553-2574 มีแนวโน้ม จำนวนนักเรียน นัก และศึกษาที่เรียนในระบบ ในภาพรวมลดลงจาก 15.026 ล้านคน ในปี 2552 เป็น 14.283 ล้านคน ในปี 2558 โดยลดลงเกือบทุกระดับและทุกประเภทการศึกษา ยกเว้นระดับมัธยมศึกษาตอนปลายสายสามัญและปริญาตรีที่มีจำนวนเพิ่มขึ้น ส่วนผู้สำเร็จการศึกษาในภาพรวม มีจำนวนลดลงจาก 2.694 ล้านคน ในปี 2552 เป็น 2.542 ล้านคน ในปี 2558 โดยลดลงเกือบทุกระดับและทุกประเภทการศึกษา ยกเว้นระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ทั้งประเภทสามัญศึกษา และอาชีวศึกษาที่มีจำนวนเพิ่มขึ้น และเนื่องจากแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับเดิมได้สิ้นสุดลง กระทรวงศึกษาธิการโดยสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษาจึงได้จัดทำแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560-2579 ฉบับนี้ขึ้น เพื่อวางกรอบเป้าหมายและทิศทางการจัดการศึกษาของประเทศ โดยมุ่งจัดการศึกษาให้คนไทยทุกคนสามารถเข้าถึงโอกาสและความเสมอภาคในการศึกษาที่มีคุณภาพ พัฒนาระบบการบริหารจัดการศึกษาที่มีประสิทธิภาพ พัฒนากำลังคนให้มีสมรรถนะในการทำงานที่สอดคล้องกับความต้องการของตลาดงานและการพัฒนาประเทศ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2560)

เนื่องจากมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นสถาบันอุดมศึกษาทางพระพุทธศาสนา ที่เน้นความเป็นเลิศทางวิชาการตามแนวพุทธศาสนา นักศึกษาขาดการนำหลักธรรมเข้ามาช่วยในการดำเนินชีวิต มุ่งเน้นทางด้านวัตถุมากกว่าการพัฒนาจิตใจ ทำให้นักศึกษาขาดความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน นอกจากนี้การดำเนินชีวิตวิถีพุทธก็น้อยลงไป ประเพณี วัฒนธรรมอันดีงามถูกมองข้าม หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเอง ก็ถูกลดความสำคัญลงไปถึงที่ตามมาคือจิตสำนึกความรับผิดชอบตามกรอบของศีลธรรมมีน้อย เพราะเหตุดังกล่าว นักศึกษาในมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอภัยภูเบศร์ มีการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบอย่างไร สิ่งที่สำคัญที่สุดจะนำหลักธรรมทางพุทธศาสนาประยุกต์เข้ากับการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน ควบคู่กับการสร้างคุณภาพชีวิตของนักศึกษาในสังคมได้อย่างไรจากปัญหาดังกล่าวผู้วิจัยจึงศึกษาการส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางการศึกษาของ

นักศึกษาในมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด เพื่อนำไปเป็นแนวทางแก้ปัญหาของนักศึกษาในการนำหลักธรรมที่นำไปใช้ในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของนักศึกษาและจะเป็นประโยชน์ต่อมหาวิทยาลัยที่นำไปใช้ในการปรับปรุงส่งเสริมคุณภาพชีวิตนักศึกษาให้ดียิ่งขึ้นต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางการศึกษาตามหลักพุทธธรรมของนักศึกษามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด
2. เพื่อเสนอแนะเกี่ยวกับการนำหลักพุทธธรรมไปใช้ในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของนักศึกษามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางการศึกษาตามหลักพุทธธรรมของนักศึกษามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) การศึกษาแนวความคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง และการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus group) โดยมีรายละเอียดเกี่ยวกับวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) การสัมภาษณ์เชิงลึก แบบเจาะจง จากพระนักศึกษา สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา และผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนาและปรัชญา จำนวน 23 รูป/คน

1. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

จากการวิจัย การส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางการศึกษาตามหลักพุทธธรรมของนักศึกษามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องเป็นหลักประกอบการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) จากผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนาและปรัชญา จำนวน 23 รูป/คน เพื่อให้ได้รายละเอียดข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริง หรือการสัมภาษณ์แบบปลายเปิด กับกลุ่มประชากรผู้ให้ข้อมูลหลักในพื้นที่วิจัย รวบรวมข้อมูลมาบันทึกและนำข้อมูลมาทำการวิเคราะห์ โดยการศึกษาเอกสารรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อหาแนวคิด หลักการและการส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางการศึกษาตามหลักพุทธธรรม ซึ่งมีกระบวนการและขั้นตอนในการรวบรวมข้อมูลดังนี้

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 การส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางการศึกษาตามหลักพุทธธรรมของนักศึกษามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ได้แก่ การสัมภาษณ์ และการประชุมกลุ่มย่อยระหว่างตัวแทน

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เสนอแนะเกี่ยวกับการนำหลักพุทธธรรมไปใช้ในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของนักศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ได้แก่ การสัมภาษณ์ การจัดสนทนากลุ่ม เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลเชิงลึก และบันทึกภาพและเสียงและการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์

2. การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้เครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลได้แก่ แบบการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ ดำเนินการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญซึ่งมีขั้นตอนดำเนินการ ดังนี้

2.1 ขั้นตอนการสัมภาษณ์ ได้แก่ ก่อนลงเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้เริ่มต้นด้วยการนัดหมายวันเวลาที่สัมภาษณ์กับกลุ่มตัวอย่างพร้อมกับขอเอกสารต่าง ๆ พร้อมกันนั้นผู้วิจัยศึกษาประเด็นคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เตรียมและศึกษาวิธีใช้เครื่องบันทึกเสียง เตรียมสมุดจดบันทึกและอุปกรณ์ต่าง ๆ ให้พร้อมก่อนดำเนินการสัมภาษณ์

2.2 ขั้นตอนการสัมภาษณ์ ได้แก่ ก่อนการสัมภาษณ์ผู้วิจัยจะสนทนาสร้างความคุ้นเคยกับผู้ให้สัมภาษณ์ แจ้งวัตถุประสงค์ของการสัมภาษณ์ อธิบายเหตุและขออนุญาตใช้เครื่องบันทึกเสียงในขณะที่สัมภาษณ์

ขออนุญาตใช้กล้องถ่ายรูปเพื่อใช้อ้างอิงในการสัมภาษณ์ รวมทั้งแจ้งให้ทราบว่าข้อมูลต่าง ๆ ที่บันทึกเสียงไว้ผู้วิจัยจะเก็บไว้เป็นความลับ

3. การวิเคราะห์ข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์และประเด็นการสนทนากลุ่ม เพื่อสรุปประเด็นเป็นการวิเคราะห์ เนื้อหาโดยการรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และการสนทนากลุ่มด้วยการบันทึกข้อมูล และ การบันทึกเสียง แล้วนำข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม เนื้อหาจากเอกสาร มาดำเนินการจัดแบ่ง ประเภทของข้อมูลตามวัตถุประสงค์ ทำการวิเคราะห์ข้อมูลและตรวจสอบกับข้อมูลที่ได้จากแหล่งอื่น เพื่อความ สอดคล้องและความถูกต้อง และนำมาสรุปและวิเคราะห์เนื้อหาที่ได้จากการสัมภาษณ์นั้น

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่ 1 การส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางการศึกษาตามหลักพุทธธรรมของนักศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอรัญญิก พบว่า การส่งเสริมคุณภาพชีวิตของนักศึกษาเริ่มจากการรักษาศีล เพื่อขัดเกลาพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตของตนเองให้บริสุทธิ์ มีความเกื้อกูลต่อกัน สำหรับนักศึกษาที่ปฏิบัติตามหลักอริยบท 4 ย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ คือ ทำให้นักศึกษาเป็นคนดีของสังคม เป็นผู้ที่มิระบียบวินัย เคารพกฎหมาย และอยู่ในกรอบวัฒนธรรมประเพณีที่ดีของสังคม เป็นการปรับปรุงตัวเองให้มีความรู้และความสามารถเพื่อใช้ทักษะความชำนาญ สร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพของตน แล้วเปลี่ยนแปลงชีวิตใหม่ ให้กลายเป็นคนมีความสุข มีคุณภาพชีวิตที่ดีและเป็นที่ยอมรับในสังคม เป็นทั้งการพัฒนาความรู้ทักษะ และพฤติกรรมไปสู่การพัฒนาทัศนคติ แรงจูงใจ และอุปนิสัยเพื่อค้นหาตนเอง เพิ่มทักษะ รวมถึงการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมไปตามสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนไป เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตจะต้องมีการพัฒนาในมิติต่าง ๆ คือการพัฒนาคุณภาพชีวิตทางร่างกาย การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านอารมณ์และการพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านสติปัญญา เป็นการเพิ่มทักษะทางด้านความรู้ให้กับตนเอง

มรรคมืองค์ 8 ผลการสัมภาษณ์ สรุปได้ว่า การส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางการศึกษาของนักศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอรัญญิก ได้มีการนำหลักมรรคมืองค์ 8 ไปใช้ในด้านความสามัคคี คือ การศึกษาของนักศึกษาต้องมีหลักธรรมเป็นจรรยาบรรณในการทำงานอยู่บนพื้นฐานของหลักมรรคมืองค์ 8 คือ สัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบ หมายถึง เห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริชอบ หมายถึง มีปัญญารู้คิดเป็นไปในทางที่ชอบ สัมมาวาจา คือเจรจาชอบ หมายถึง การใช้วาจาไพเราะไม่พูดปด ไม่พูดหยาบคาย ไม่พูดยุยงหมุ่คณะให้เกิดความแตกแยกกัน สัมมาภิมันตะ คือ การกระทำชอบ ไม่ประกอบกิจกรรมที่ไม่ดีไม่ถูกต้อง ไม่เบียดเบียนใคร ไม่ลักขโมยไม่ทุจริตต่อหน้าที่ของตน สัมมาอาชีวะ คือการเลี้ยงชีพชอบ หมายถึง การประกอบอาชีพที่สุจริต งดเว้นการการทุจริตทั้งปวง สัมมาวายามะ คือ ความพยายามชอบ หมายถึงการใช้ความพยายามในทางที่ชอบ พยายามละความชั่ว และพยายามทำแต่ความดี สัมมาสติ คือ ความระลึกชอบ การฝึกสติให้กำหนดจดจ่ออยู่กับองค์ประกอบของชีวิต ทั้งทางกาย วาจา และใจให้ปรกติ ไม่ให้ความชั่วมาครอบงำ สัมมาสมาธิ คือ การตั้งจิตมั่นชอบ หมายถึง การฝึกจิตให้มีศักยภาพมีความมั่นคง และสงบไม่หวั่นไหวกับปัญหาที่เกิดขึ้น

ขรวาธธรรม 4 ผลจากการสัมภาษณ์ สรุปได้ว่า การส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางการศึกษาของนักศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอรัญญิก ได้มีการนำหลักธรรมขรวาธธรรม 4 มาใช้ในบำเพ็ญประโยชน์ คือ การศึกษาของนักศึกษาต้องมีหลักธรรมขรวาธธรรม 4 เป็นจรรยาบรรณในการศึกษา คือ สังขะ ความซื่อสัตย์สุจริต ทมะ ความอดกลั้นต่อสิ่งที่มากระทบทางจิตใจ ขันติ ความอดทนกับความแฉ่งใจไม่ท้อถอย และจาคะ ความเสียสละ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว ซึ่งหลัก การเหล่านี้คือสิ่งที่นักศึกษาควรนำมาปฏิบัติและเป็นแบบอย่างในทางการศึกษา

วัตถุประสงค์ที่ 2 การเสนอแนะเกี่ยวกับการนำหลักพุทธธรรมไปใช้ในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของนักศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด พบว่า การนำหลักพุทธธรรมไปใช้ในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของนักศึกษา ทำให้คุณภาพชีวิตของนักศึกษาดีขึ้น มุ่งเน้นการนำหลักพุทธธรรมไปใช้ในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของนักศึกษา 3 ด้วยกัน คือ ด้านทักษะของนักศึกษา ด้านคุณธรรมจริยธรรมของนักศึกษา และด้านความสุขของนักศึกษาใน 3 ด้านนี้ ต่างมีรูปแบบ วิธีการในการพัฒนาที่แตกต่างกันออกไป เพื่อให้นักศึกษาได้มีความรู้ทักษะกระบวนการที่ดีเยี่ยมต่อสิ่งที่ได้เจอ มีคุณธรรมจริยธรรมในการดำเนินชีวิต และมีความสุขกับการใช้ชีวิตตลอดทั้งสุขกับสิ่งที่ตนประสบอยู่ ทั้งสุขในการศึกษาเล่าเรียนอีกด้วย เมื่อนักศึกษาได้นำหลักพุทธธรรมมาปรับประยุกต์ให้เข้ากับโครงการอบรมเกี่ยวกับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย และโครงการเกี่ยวกับการทำความดี การมีระเบียบ การสร้างความสามัคคี และบำเพ็ญประโยชน์ของนักศึกษา เพื่อเป็นแบบอย่างและแนวทางในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางการศึกษาให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

อภิปรายผล

วัตถุประสงค์ที่ 1 การส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางการศึกษาตามหลักอริยบท 4 พบว่า การส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางการศึกษาของนักศึกษามหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ได้มีการนำหลักธรรมอริยบท 4 ไปพัฒนาศักยภาพของตนเองทั้งด้านร่างกายและจิตใจ ช่วยให้นักศึกษาที่นำไปปฏิบัติมีความขยัน อดทน มีพลังกาย พลังใจ มีความเฉลียวฉลาดมากขึ้น มีสติสัมปชัญญะ มีความจำดีขึ้นเพราะหลักอริยบท 4 เป็นหลักนำไปสู่ความสำเร็จประโยชน์เพื่อตนเอง (อัตตหิตะ) พระพุทธเจ้าตรัสว่าจิตเป็นรากฐานของสิ่งทั้งหลาย จิตประเสริฐกว่าสิ่งทั้งหลาย สิ่งทั้งหลายสำเร็จได้ด้วยจิต เพราะฉะนั้น ความสำเร็จจึงอยู่ที่ใจ (พระมหาบุญมี มาลาวชิโร, 2553) ดังนั้น ไม่ว่าเราจะทำอะไรหากเราทำด้วยใจรัก ความพากเพียร มีใจจดจ่อและใช้ปัญญา ก็จะสามารถประสบความสำเร็จในการเรียน การทำงาน การใช้ชีวิต ยังเป็นการเพิ่มพูนความรู้ ความเข้าใจในหลักของการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขอันเป็นเป้าหมายที่สำคัญของมนุษย์ทุกคน ซึ่งสอดคล้องกับ วชิรพงษ์ พลตื้อ พบว่า พนักงานส่วนท้องถิ่นเห็นว่าการนำหลักธรรมมาใช้ในการปฏิบัติหน้าที่ ด้านธรรมที่ทำให้ประสบความสำเร็จ (อริยบท 4) พนักงานส่วนท้องถิ่นมีความเต็มใจในการทำงาน มีความขยันหมั่นเพียร เอาใจใส่ในการทำงานที่ทำ และมีความรอบคอบในการทำงาน (วชิรพงษ์ พลตื้อ, 2549)

มรรคมืองค์ 8 ได้มีการนำหลักมรรคมืองค์ 8 ไปประยุกต์ใช้ในการเรียนรู้ของนักศึกษาให้ประสบความสำเร็จอยู่บนพื้นฐานของหลักมรรคมืองค์ 8 คือ สัมมาทิฐิ เห็นชอบในกิจกรรมที่ทำให้เกิดความรู้และความเข้าใจในมรรคมืองค์ 8 ในการเรียนรู้ มีใจรักใคร่ในงานที่ทำก็เป็นอาชีพหลัก ถ้าทำแล้วต้องมีความรับผิดชอบมาก ต้องดูแลหมายถึง ต้องมาดูแลควบคุมไม่ให้ตรงเกินไป ต้องมีความรับผิดชอบมาก วิธีการเรียนให้เกิดความพอใจใคร่ในการเรียนที่ทำได้ คือ คิดว่าจะต้องเรียนให้มีประสิทธิภาพและประสบความสำเร็จในการศึกษาตามที่ต้องการ อธิบายได้ว่าการส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางการศึกษาของนักศึกษามหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด มีการนำหลักมรรคมืองค์ 8 มาใช้ในความสามัคคี ซึ่งอยู่บนความถูกต้องและชอบธรรม และประโยชน์ของนักศึกษา คือ เห็นชอบด้วยระเบียบ ยึดความถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน (ความเห็นชอบ) มีปัญญารู้คิดเป็นไปในทางที่ชอบจึงเป็นรากฐานของการฝึกและพัฒนาตนเองให้มีปัญญารู้ตามความเป็นจริง สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2554) (ความดีริชชอบ) การใช้วาจาไพเราะไม่พูดปิด ไม่พูดหยาบคาย ไม่พูดยุยงหมุ่คณะให้เกิดความแตกแยกกันให้เหมาะสมกับการที่เป็นนักศึกษา (เจรจาชอบ) การเป็นนักศึกษาที่ดี (กระทำชอบ) คือ รับผิดชอบต่อหน้าที่รู้จักบทบาทหน้าที่ของตนเอง (เลี้ยงชีพชอบ) มีความพยายามเอาชนะปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ (ความเพียรชอบ) มีความพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบในการศึกษาในฐานะที่เป็นนักศึกษา (ความระลึกรชอบ) มีความตั้งใจในการเรียนเพื่อก่อประโยชน์สุขแก่ตนเอง (การตั้งจิตมั่นชอบ) ซึ่งสอดคล้องกับ พระรณชัย กิตติราโณ พบว่า มรรคมืองค์ 8 คือ

ระบบพรหมจรรย์หรือประมวลหลักจริยธรรมอันเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง สำหรับใช้ปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาของชีวิตที่ถูกต้องดีงามและสมบูรณ์ทางพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ประกอบด้วยข้อปฏิบัติ 8 ประการ (พระรณชัย กิตติราโน (ส่งศณี), 2561)

ขรรวาสธรรม 4 ได้นำหลักขรรวาสธรรม 4 เป็นหลักธรรมที่สำคัญและจำเป็นต่อนักศึกษาที่จะต้องนำไปใช้ในชีวิตประจำวันทำให้เกิดประโยชน์มากมายต่อตนเอง หากนักศึกษาดำรงการที่จะประสบผลสำเร็จในชีวิต หน้าที่การงานนั้นต้องสร้าง สัจจะ ทมะ ขันติ และจาคะให้เกิดขึ้นกับตน ตามหลักขรรวาสธรรม 4 ยิ่งถ้าสร้างและพัฒนาตนเองจนเป็นคุณสมบัติขั้นพื้นฐานประจำตนได้นั้นก็จะทำให้สามารถสร้างเกียรติยศ สร้างปัญญา สร้างทรัพย์สมบัติให้เกิดขึ้นได้สำเร็จด้วยกำลังความเพียรของตนอธิบายได้ว่า นักศึกษาได้มีการนำหลักธรรมขรรวาสธรรม 4 มาใช้ในแนวทางการปฏิบัติและยึดเป็นหลักปฏิบัติ เพื่อการศึกษาด้วยความซื่อสัตย์ สุจริต อุดมถ้อย และเสียสละ ด้วยความสามัคคี ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของณัฐศรัณย์ ชุมวรฐายี พบว่า ขรรวาสธรรม 4 เป็นธรรมนำมาซึ่งความสุขความเจริญ ความสามัคคี เป็นหลักธรรมที่สำคัญและจำเป็นมากต่อประชาชนที่จะต้องนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต อันจะทำให้เกิดประโยชน์มากมายต่อตนเองและสังคม โดยเฉพาะคนทั่ว ๆ ไป (ณัฐศรัณย์ ชุมวรฐายี, 2560) สามารถที่จะนำหลักธรรมนี้มาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต มีความซื่อสัตย์สุจริต มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความอดทนอดกลั้น และมีความเสียสละต่อกัน เพื่อก่อให้เกิดความสงบสุข และความร่มเย็นมาสู่ครอบครัว สังคม

สรุปและข้อเสนอแนะ

ในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางการศึกษาตามหลักพุทธธรรมของนักศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอรัญญิก พบประเด็นยุทธศาสตร์คุณภาพชีวิตทางการศึกษา ในแต่ละด้าน ดังนี้ 1) หลักอิทธิบาท 4 เป็นหลักธรรมสร้างความสำเร็จแห่งทางการศึกษา นักศึกษา จะต้องเป็นแบบอย่างที่ดีในการศึกษา โดยใช้หลักอิทธิบาท 4 คือ ฉันทะ มีความพอใจกับการศึกษา รักในอาชีพที่ตนเองเป็นอยู่ และส่งเสริมให้เพื่อนร่วมอาชีพมีความรัก และศรัทธาในการปฏิบัติหน้าที่ของตน วิริยะ คือ ความเพียร ความอดทนไม่ท้อถอย และมีความมุมานะบากบั่น ปลุกใจให้ครู อาจารย์มีกำลังในการปฏิบัติการสอน จิตตะ เอาใจจดจ่ออยู่กับการเรียนไม่ปล่อยปละละเลยให้เสียเวลา ไกล่ชิดครู อาจารย์ให้กำลังใจหยิบยื่นให้ความช่วยเหลือเมื่อเกิดปัญหาในการการศึกษา วิมังสา การตรวจสอบวัดผลของการศึกษาที่เรียนเพื่อแก้ไขจุดบกพร่อง เพิ่มเติมจุดเด่น เพื่อให้การศึกษามีผลสำเร็จตามเป้าหมาย หลักอิทธิบาททั้ง 4 นี้ จะช่วยให้นักศึกษาสำเร็จได้ดังประสงค์ 2) หลักมรรคมีองค์ 8 หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ทำให้ดับทุกข์ และหนทางแห่งความสำเร็จในการศึกษา ดังนั้นถ้าเป็นนักศึกษาที่ดีควรรู้จักหลักมรรคมีองค์ 8 และประยุกต์หลักธรรมเข้ากับกระบวนการทางการศึกษา ด้วยจิตใจที่เป็นกลางไม่มีอคติ ยึดความถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน มีปัญญารู้คิดเป็นไปในทางที่ชอบ การใช้วาจาไพเราะไม่พูดปด ไม่พูดหยาบคาย ไม่พูดยุยงหมุ่คณะให้เกิดความแตกแยกกันให้เหมาะสมกับการเป็นนักศึกษาที่ดี คือ รับผิดชอบต่อหน้าที่รู้จักบทบาทหน้าที่ของตนเอง มีความพยายามเอาชนะปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ จากการศึกษาหรือการสร้างสามัคคี (ความเพียรชอบ) มีความพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบครอบในการศึกษาในฐานะที่เป็นนักศึกษา มีความตั้งใจในการเรียนและการศึกษาเพื่อก่อประโยชน์สุขแก่นักศึกษา 3) หลักขรรวาสธรรม 4 หมายถึง ธรรมสำหรับผู้ครองเรือน เป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญยิ่งสำหรับนักศึกษา ผู้ที่มีคุณธรรม ส่วนใหญ่ เชื่อกันว่าเป็นผู้ดีควรแก่การเคารพนับถือ ในสังคมใด หากมีบุคคลที่เพียบพร้อมด้วย คุณงาม ความดี มีสัจจะ จริงใจ อดทน อดกลั้น เสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ปฏิบัติหน้าที่ของตน ให้ดีที่สุด หวังประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน แม้บางครั้งอาจจะต้องเสียประโยชน์ส่วนตนบ้างก็ต้องยอมดังคติพจน์สำหรับนักศึกษาที่ดีว่าในการตัดสินใจนั้นหากยังอยู่ในกรณีสงสัยว่าจะเลือกทางใด ก็ให้เอียงเข้าข้างศึกษาเอาไว้ก่อน แต่จะต้องยึดหลักการที่ถูกต้องไว้ก่อน ข้อสำคัญในการศึกษา

เกี่ยวกับทางพระพุทธศาสนา เน้นถึงความสำคัญ ซึ่งตรงกับหลักความจริงที่ว่าก่อนที่จะกระทำการใด ๆ นั้น นักศึกษาจะต้องปฏิบัติตนเองให้ได้ก่อน กล่าวโดยสรุป “อิทธิบาท 4” จึงมีความสำคัญกับคนรุ่นใหม่ที่ต้องการจะเดินทางไปสู่ความสำเร็จในชีวิตและการงาน ประการสำคัญ “อิทธิบาท 4” เป็นสิ่งสำคัญเราได้ใคร่ครวญในเรื่องเหล่านี้มาน้อยเพียงใด เพราะในโลกปัจจุบันเป็นโลกที่ฉาบฉวยและวุ่นวายสูงสุด นั้นแปลว่านักศึกษาต้องฝึกตนเองหลายเท่าตัวเพื่อจะเข้าใจและเข้าถึงหลักธรรมอย่างแท้จริง ในส่วนหลักธรรมมรรคมีองค์ 8 แนวทางการดำเนินชีวิตทางการศึกษาตามหลักพุทธธรรมของนักศึกษา เป็นข้อปฏิบัติที่มีหลักมั่นคงไม่ทำให้ตกอยู่ในอำนาจความอยากแห่งใจ แต่ก็ไม่แข็งตึงจนเกินไปจากความสุขทางกายเพราะฉะนั้นจึงได้เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา คือทางดำเนินสายกลาง ไม่หย่อนไม่ตึง ดังนั้น หลักธรรมนี้จึงเหมาะสมสำหรับนักศึกษา ประการสุดท้ายหลักฆราวาสธรรม 4 จะทำให้นักศึกษาประสบความสำเร็จในชีวิตและครอบครัว หากเรามีไว้แม้เราเป็นคนโสด ไม่ใช่ผู้ครองเรือน หลักคุณธรรมนี้จะเหนี่ยวนำให้มีคนรัก มีเมตตา ทำให้สมหวังในความรักและคู่ครองได้ ซึ่งโดยรวมก็คือ เมื่อมีสัจจะย่อมมีเกียรติยศชื่อเสียง มีผู้คนเชื่อมั่น เมื่อนักศึกษามีทมะย่อมได้รับปัญญา ควบคุมอารมณ์ได้ เมื่อนั้นขันติย่อมเกิดทรัพย์และความสำเร็จที่นักศึกษาตั้งใจไว้ แล้วตัวเราจะย่อมเกิดมิตรที่ดี เกิดคนรักใคร่ ทำให้มีสมัคพรคพวกที่ดีในสังคม เมื่อนักศึกษานำหลักธรรมทั้งสามที่กล่าวมานี้มาประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันย่อมส่งผลดีกับตัวนักศึกษาและสังคม

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2560). สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560-2579. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร: บริษัท พรักหวานกราฟฟิค จำกัด.
- นัฐศรีณย์ ชุมวรฐายี. (2560). ศึกษาหลักฆราวาสธรรม 4 ในการดำเนินชีวิตของผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา วัดปัญญานันทาราม จังหวัดปทุมธานี. ใน สารนิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2554). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. (พิมพ์ครั้งที่ 16). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาบุญมี มาลาวชิโร. (2553). พุทธบริหาร. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อิงค์ ปิยอนด์บุ๊คส์ จำกัด.
- พระรณชัย กิตติราโณ (สงฺศณฺ). (2561). การประยุกต์หลักข้อริยมรรคมีองค์ 8 ในการดำเนินชีวิตของประชาชนในตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย. ใน วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พวงทอง ไกรพิบูลย์. (2560). กรอบแนวคิดคุณภาพชีวิต. เรียกใช้เมื่อ 6 สิงหาคม 2562 จาก www2.tsu.ac.th
- วชิรพงษ์ พลดี. (2549). การนำหลักธรรมมาใช้ในการปฏิบัติหน้าที่ของพนักงานส่วนท้องถิ่น: ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด. ใน สารนิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วิภาพร มาพบสุข. (2542). จิตวิทยาทั่วไป. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2545). การควบคุมคุณภาพการศึกษาการประเมินประกันคุณภาพ. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร: สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา.
- สุพรรณิการ์ มาศยงค์. (2554). การศึกษาพัฒนาคนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมและประเทศชาติ. ใน วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสถิติประยุกต์และเทคโนโลยีสารสนเทศ. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.